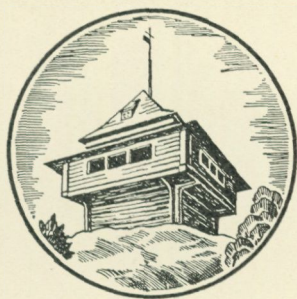

Elberg

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1938**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1938

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Omslagets första sida med motiv från Dalagården på Skansen efter fotografi av Olof Ekberg; sista sidan med interiörbilder från Glashyttan på Skansen efter fotografier av Ateljé Wahlberg.

Tryckt hos

Tryckeriaktiebolaget Thule, Stockholm 1938

STATEN OCH ANDELIVET

TAL PÅ SKANSEN DEN 29 AUGUSTI 1937

av Arthur Engberg

S pörsmålet om förhållandet mellan staten och andelivet har genom omständigheternas makt blivit mera brännande i våra dagar än någonsin tillförne. Ingen tänkande människa kan komma förbi det. Det liksom tager oss i kragen, ruskar oss och begär klart besked. Det kan näppeligen lösslitas från och ställas på sidan av någon allvarlig meningsbrytning. Det tränger sig fram överallt, anmäler sig i alla möjliga sammanhang, förgrenar sig in på livets olika områden. Det är ingen överdrift att påstå, att det blivit den allt överskuggande angelägenheten. Det har därför synts mig påkallat, att vid ett tillfälle sådant som detta bringa det i erinran.

Låt mig då först uppställa satsen: Staten är till för den enskildes skull; den enskilde är icke till för statens skull. Satsen kunde måhända te sig självklar. Och dock visar oss verkligheten, att den dagligen i både lära och leverne jävas runt omkring oss. Vi ha fått bevittna en statsförgudning över alla hittills kända mått. Vi ha fått uppleva, hurusom miljoner och åter miljoner människor i statens namn och till dess ära berövats alla de fri- och rättigheter, som av ålder ansetts vara omistliga beståndsdelar i en människovärdig tillvaro. Det kräves att staten skall utan inskränkning få förfoga över den enskilde både i andlig och kroppslig måtto och få föreskriva honom alla hans göranden och låtanden. Det förkunnas öppet, att det enskilda livets tid är förbi. Det bekännes: "Jag lever icke mera jag, utan staten lever i mig". Den enskilde skall för-

vandlas från samhällsvarelse till statsvarelse, ett blint verktyg i statsmaktens hand, ett verktyg, som helst icke får hysa och alls icke får yppa någon egen mening, icke ge uttryck åt någon egen övertygelse, men i alla livets skiften vara tolk för påbjudna åsikter. I ett slikt statsväsende likriktas allt och alla. Det självständiga omdömet, grundat på egen fri eftertanke och prövning, anses vara överflödigt och äventyra statens välfärd. Uppgiften att tänka överantvardas åt självhärskaren, vars mening gäller som ofelbar och därför icke utan näpst får mot-sägas.

Mot ett slikt statsväsende står den tingens ordning, där staten är till för den enskildes skull och där följaktligen lag och rätt ha till uppgift att ge den enskilde hjälp till självhjälp, främja, utveckla och trygga hans personliga frihet. Här göres personligheten till det väsentliga. Statens uppgift blir att i olika avseenden stödja och underlätta sammanlevnaden och samarbetet mellan fria och självständiga medborgare. Just därför att personligheten här göres till rättesnöre, får staten icke till uppgift att vara herre och härskare över den enskilde, utan tvärtom att vara hans tjänare och hjälpare vid utvecklingen, utbildningen och nyttiggörandet av hans gåvor och anlag. Här gäller det alltså att smidigt anpassa och lämpa staten och dess ordning efter den personliga frihetens behov och så lägga stadgar och föreskrifter, att de i olika riktningar möjliggöra det största mått av rörelsefrihet för varje enskild utan att därför uppoffra andras välförstådda rättigheter.

Därmed torde jag då också ha givit mina åhörare en antydning om, att valet mellan en ordning, där den enskilde är till för statens skull, och en ordning, där staten är till för den enskildes skull, är ett val på liv och död för det vi gemenligen kalla västerländsk odling, ett val, som är fullkomligt avgörande för andelivets utgestaltning och villkor. Det är enligt min mening av den allra största vikt, att denna frågeställning göres levande och påtaglig för alla. Det behöver väl knappast sägas, att detta är särskilt angeläget inom de folk, där rätten att fritt uttala sig om och dryfta slika spörsmål ännu är öppen och oförkränt.

Bild 1. Statsrådet Arthur Engberg talar på Skansen. Foto Meyerhöffer.

Den som med hela sin själ, med varje fiber i sitt väsen är lidelsefullt övertygad om att det stora avgörandet om andelivets frihet sammanfaller med valet mellan de båda motsatta statsordningar, jag här angivit, den torde också förstå, att varhelst två eller tre allvarliga människor äro församlade i våra dagar, där står detta spörsmål mitt ibland dem. Vål är det sant, att upprepning kan verka enformig och tröttande. Det finns dock saker, som icke kunna upprepas ofta nog, sanningar, vilkas oupphörliga inskräpande är en ofrånkomlig plikt. Och när jag så ofta som fallet varit under de senare åren återkommit till dessa tankegångar, så har det berott på min övertygelse, att omistliga värden kunna stå på spel och att intet får underlåtas i arbetet på att väcka och stärka människors känsla av ansvar för den andliga frihet vi fått i arv och ha att försvara och

förkovra. Den plats, på vilken jag i dag talar, är och bör vara fredad för allt vad politik heter. Måtte den städse så förbliva! Därför framför jag också mitt ärende helt och hållet utanför politikens ramar och gör det till vad det bör vara, nämligen till en framställning av väsentligheter, som över och tvärsigenom allt vad politiska skiljelinjer heter, angå oss alla.

Andens väsen är frihet. Ett verkligt andeliv utan frihet är därför i grund och botten en självmotsägelse. I anden äro nedlagda de gåvor som fört och föra människornas släkte uppåt och framåt. På dessas växt och blomstring beror därför, huruvida vägen skall gå uppför eller utför. Frågan om andelivets yttre villkor är därför och måste städse förbliva en verklig ödesfråga. Men eftersom det varken finns eller kan finnas något andeliv oberoende av de enskilda, eftersom andelivets villkor äro liktydiga med de villkor, varunder de enskilda äro andligt verksamma, så gestaltas djupast och ytterst frågan om andelivets frihet till en fråga om de enskildas andliga rörelsefrihet. Eller med andra ord: att taga upp spørgsmålet om andelivets frihet det är att ge sig i kast med frågan om de betingelser, varunder de enskilda äro med i den statliga gemenskapen. Förhållandet mellan den enskilde och staten, mellan den enskildes frihet och statens tvångsmakt kan därför icke förbigås. Det duger icke att försiktigt tassa omkring den i filttofflor. Den måste som en huvudfråga ställas i meningsutbytets mitt.

Andelivets områden äro många. Där ha vi forskningen. Dess möjlighet att fylla sin uppgift är helt beroende av de enskilda forskarnas rätt att oförkränkt få bringa till uttryck och granska varandras resultat, rätten att både utsäga egna oförgrifliga meningar och motsäga andras. Det vetenskapliga meningsutbytets frihet är helt enkelt en huvudförutsättning för forskningens utveckling.

Så ha vi den bildande konsten. Även dess utveckling betingas av en otvungen växelverkan mellan utövning och granskning. Den har sina egna lagar, som icke ostraffat överträdas. Det tillkommer den fria granskningen att bringa rättelse, att främja måttfullhet, sans och tukt. Dess lagar innebo i den själv. De

varken äro eller kunna vara yttre maktbud. Ty eftersom staten icke är eller kan vara något tänkande, kännande och uppfattande väsen, så kan den ju ej heller såsom stat ha någon uppfattning på hithörande områden. Endast den enskilde kan ha själsförmögenheter. En gemenskap, den må vara statlig eller ej, kan icke vara utrustad med sådana gåvor. I statlig väg utfärdade påbud äro därför alltid ytterst någon enskilds mening, som med statliga maktmedel göres gällande. Vi förstå emellertid alla utan svårighet, att slikt icke kan ske utan att konstens egenart grovt kränkes. Ty att likrikta det andeliv, som i oändlig rikedom och skiftning söker i färg och form infånga verkligheten, är att förkväva och ödelägga det. Ännu har aldrig historien haft att framvisa någon verklig bildande konst, vars inre hållning bestämts av statliga påbud och förordningar. Samma gäller litteraturen och musiken. Deras konstnärliga normer äro något helt annat än statliga dekret. Samma gäller religionens värld. Den religiösa känslan är en inre upplevelse, som i sin finhet och sprödhet förfryser redan vid beröringen med de kalla begreppen, redan när den skall förståndsmässigt uttryckas som lärosats. Ingen jurist i världen skulle kunna fånga och uttrycka den i en strafflagsparagraf.

Nog med exempel. De äro tillräckliga för att ådagalägga, hurusom andelivets utgestaltung i olika riktningar har sitt villkor i friheten.

Erfarenheten från vårt eget statsliv har givit vid handen, att man på ett både ändamålsenligt och verksamt sätt kan giva andelivet den hjälp till självhjälp, varom jag nyss talade. Grundsatsen har varit och är den sunda och riktiga att genom staten tillhandahålla såväl nödiga resurser som väl avvägda bestämmelser för verksamhetens framgångsrika bedrivande. Sålunda göras inga statliga ingrepp i forskningens inre liv och förhållanden. Statens mellankomst begränsar sig till ekonomiskt stöd åt forskningens utövare och fastställande av de vetenskapliga kompetensvillkoren. Några som helst föreskrifter eller anvisningar om vederbörande forsknings läggning och inriktning komma icke ifråga. Genom statens försorg ställas till

forskningens förfogande nödvändiga institutioner och nödvändig teknisk utrustning, vetenskaplig litteratur o. s. v. Enahanda gäller om statens förhållande till konsten. Det sörjes för utbildning och numera även för lämpliga arbetsuppgifter. Ingen ifrågasätter emellertid att den svenska staten härutöver skulle inblanda sig i den bildande konstens liv och föreskriva den vissa normer. Om statens hållning till den sköna litteraturen kan sägas detsamma. Man ger stöd och uppmuntran, om också i mycket blygsam utsträckning. Någon inblandning från statens sida i striden mellan olika skolor och smakriktningar äger icke rum.

I princip förhåller sig den svenska staten på enahanda sätt till det religiösa livet. Jag har redan antytt, att det djupaste och innersta i religionen är själva den religiösa upplevelsen, som icke kan begreppsmässigt uttryckas utan att förgrovas och därför i viss mån förvanskas. Den svenska staten befattar sig därför icke med människors religiösa upplevelser. Den statliga befattningen med religionen tar vid dels på det område, där de religiösa upplevelserna frusit och stelnat till vetenskaplig begreppsbildning, dels där de fått en institutionell utformning, blivit församling, samfund, kyrka och riter. Sålunda tillhandagår staten den teologiska forskningen med stöd efter samma grundsatser som övrig forskning. Vid befordran till lärarebefattning i teologisk fakultet gälla grundsatserna om ådagalagd vetenskaplig förtjänst och skicklighet. Villkoret om bekännandet av den rena evangeliska läran betyder rätt och slätt att vederbörande skall vara kyrkoskriven i svensk församling, ett villkor som hör naturligt samman med det förhållande, som alltsedan 1527 rått mellan den svenska staten och kyrkoväsendet. Från nämnda tidpunkt har nämligen den lutherska-evangeliska protestantismen varit den religion, vars allmänna inriktning haft statligt erkännande och åtnjutit statens särskilda skydd och stöd. Jag skulle vilja uttrycka det så, att den lutherska protestantismens frihetsprinciper av den svenska staten auktoriserats såsom underlag och ram för kyrkoväsendet. Att denna principiella ordning utgjorde ett oerhört framsteg utöver den katolska

tidens förhållanden och betydde en väldig andlig uppryckning och framryckning behöver väl knappast påpekas. Därom råder väl ej heller någon direkt meningsskiljaktighet inom vårt folk. Det förtjänar likaledes att framhåvas, hurusom steg för steg inom den omnämnda ramen tvångsbestämmelserna beträffande iakttagande av kulthandlingar och riter avlägsnats. I den svenske medborgarens enskilda liv utövas icke längre något kyrkligt tvång. Lagstiftningen har sört för valfrihet i dessa stycken. Vi ha sålunda även på detta område kunnat bevittna en tillämpning av grundsatsen, att staten ställer institutioner till det andliga livets förfogande utan att utöva tvång på medborgarna.

Beträffande rörelsefriheten för prästämbetets utövare måste enligt sakens natur gränsregleringen betraktas som alltjämt fortgående och oavslutad, så länge den svenska staten och kyrkaväsendet sammanleva på statsreligionens principiella grund. Det är därför på intet sätt anmärkningsvärt, att vi här möta en rad ömtåliga och svårlösta problem, där det gäller att tillgodose kravet på största möjliga lärofrihet utan att därför uppoffra det principiella förhållandet mellan kyrka och stat. Lärofrihetens anspråk kunna tillmötesgå ända till den gräns, som betingas av statskyrkosystemets tillvaro. Varken jag eller någon annan torde vara redo att ange denna gränslinje. Erfarenheten kommer väl så småningom att antyda den. Det är endast önskvärt, att man gör sig ordentlig reda för att gränsen finns, att problemen måste ses och angripas i sitt inbördes sammanhang, att, med andra ord, statskyrkoprincipen och lärofrihetsprincipen icke kunna renodlas var för sig och att det för dem, som finna något värdefullt i bäggedera, är en på en gång krävande och ömtålig uppgift att varsamt avväga dem mot varandra. För egen del är jag övertygad om att ett folkligt självstyre, som visat prov på sådan mognad som vårt, skall utan svårare slitningar komma till rätta med dessa problem. Ingen stat har någonsin kunnat så reglera sitt förhållande till religionens värld att alla brytningar undvikits. Såsom allt liv är även det religiösa livet dynamiskt, krafter i rörelse och utveckling, processer av självförnyelse, serier av spänningar och avspän-

ningar. Och på intet annat av andelivets områden är kraftspelet mera förbryllande och oberäkneligt än just här. Den nutida kulturstaten kan icke ställas utanför denna verklighet. Ty i vilka yttre former den än sammanbor med religionen, så förblir den likvisst kvar i dennas kraftfält. Och låt oss icke glömma, att de moraliska, rättsliga och konstnärliga föreställningar, varav samhällslivet genomtränges och genomsyras, i många av sina finaste rotförgreningar gå ned i och suga kraft och näring ur religionens mylla. I det aldrig avslutade arbetet på att fostra ett bättre släkte, förmänskliga, höja och kultivera seder, sinnelag och tänkesätt ha anspråken på statens insatser, medverkan och mellankomst oavslåeligt skärpts. I stegrad grad har staten blivit en kulturstat. Det vore orimligt att i denna utveckling försumma och försmå de livsmakter, vilkas källor rinna upp ur det metafysiska behovets, oändlighetskänslans och idealdriftens marker. Att tvångsmobilisera dem för statens räkning, att spänna dem för den världsliga maktens triumfvagn och utnyttja dem i politiska syften är samma ödesdigra missgrepp som att förklara dem krig i fåfäng inbillning att kunna utrota dem. Här anvisa omdömet och ansvarskänslan en högre, en bättre väg: att låta dem växa i frihetens luft och i ständig växelverkan med andelivet i övrigt, låta dem befrukta och befruktas, bilda och bildas, förfina och förfinas.

Männe icke, när allt kommer till allt, denna strävan att bevara en enhet i mångfalden, att varken likrikta eller avsöndra, varken utsudda gränser och nyanser eller isolera andelivets provinser från varandra, att i stort som smått trygga frihet, självverksamhet och personligt ansvar — männe den icke varaktigast och bäst ger hälsa och fri rymd åt både staten och andelivet?